

**KOŚCIOŁY POKOJU W JAWORZE I ŚWIDNICY – PRACE
KONSERWATORSKIE WNĘTRZA I WYPOSAŻENIA, JAKO
PRZYKŁAD OCHRONY BUDOWLI WPISANYCH
NA LISTĘ ŚWIATOWEGO DZIEDZICTWA**

*Churches of Peace in Jawor and Świdnica – conservation work
of the interior and furnishings, as an example of protecting
buildings inscribed on the World Heritage List*

Małgorzata Korpała*

SUMMARY: Churches of Peace in Jawor and Świdnica, inscribed in the World Heritage List, are unique examples of religious monuments which were created despite many unfavourable circumstances, and survived till today while preserving their original function, decorations and furnishings.

The article discusses crucial principles of conservation work in both buildings, which has been carried out since the beginning of the 1990s. Positive results of conservation work, preserving the

authenticity of substance, were possible mainly due to inscribing the building in the UNESCO World Cultural Heritage List. Preserving the authenticity of those monuments was the priority during the realised conservation work on the interior decoration and furnishings. That is why the Churches of Peace in Jawor and Świdnica maintained their authentic original décor from the turn of the 17th and 18th century.

KEYWORDS: UNESCO heritage, conservation work.

Wstęp

Kościół Pokoju w Jaworze i Świdnicy wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa są niezwykle cennym przykładem zabytków sakralnych, które powstały mimo wielu niesprzyjających okoliczności i przetrwały do dziś zachowując pierwotną funkcję, wystrój i wyposażenie. Niepodważaną wartością był w obu tych zabytkach autentyczność ich materialnej struktury. Warto przeanalizować jak wpis na listę UNESCO wpłynął na charakter i zakres podejmowanych w ostatnich latach działań konserwatorskich.

Miejsca wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa wyróżniają „najwyższą powszechną wartość” w rozumieniu Konwencji UNESCO z 1972 r. Są więc one traktowane w sposób szczególny, ze względu na to, że zostały uznane jako dziedzictwo o charakterze ponadnarodowym i ponadlokalnym. A to sprawia, że ogromne znaczenie ma podejmowanie ich zachowanie dla przyszłych pokoleń ich ochrona przez zniszczeniem. Ochrona nośnika wartości, czyli substancji zabytkowej wymaga takiego przeprowadzania zabiegów konserwatorskich by zachować zabytek w możliwie niezmienionej postaci. Wartości, które predestynują do wpisu na listę UNESCO zostały jako kryteria wpisu ujęte w dokumencie *Operational Guidelines for the implementation of the World Heritage Convention*.¹ Kryteria i warunki wpisu mają także służyć ochronie wyróżnionych zabytków. W związku z tym później wpływają na to w jaki sposób

* PhD Małgorzata Korpała
<https://orcid.org/0000-0002-7784-7264>

¹ *World Heritage Committee, Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*, Paris 2015, s. 78–82.

prowadzone są wszelkie działania związane z zarządzaniem i opieką nad zabytkiem z listy Światowego Dziedzictwa. Od momentu wpisu podstawowe znaczenie ma zagwarantowanie właściwej ochrony i sposobu zarządzania zabytkiem, które w oparciu o istniejące przepisy prawne obowiązujące na różnych szczeblach administracji, ale również o dokładne pozwoli na określenie mechanizmów zapewniających właściwą opiekę i konserwację.

Autentyzm jako podstawa wartości zabytkowej

Podstawowym wymogiem, który musi spełniać każdy obiekt kulturowy wpisywany na listę Światowego Dziedzictwa jest jego autentyzm. Pojęcie autentyzmu w odniesieniu do zabytków to nie zostało dotychczasowe zdefiniowane w aktach prawnych, na których opiera się praktyczna ochrona zabytków. Autentyzm jest jednak od dziesięcioleci „nieodłącznym elementem kształtującym wartość zabytkową” i uważany za jeden z najważniejszych „wytworów doktryny konserwatorskiej”².

Uznanie zabytku za autentyczny oznacza uznanie go za prawdziwy wytwór i świadectwo przeszłości. Jest to jednak pojęcie o wiele bardziej złożone, niż to się wydaje. Problem ten podjął w latach 70. XX wieku Olgierd Czerner³, który w okresie powojennym zajmował się praktyczną ochroną zabytków architektury i tym samym miał wpływ na ich kształtowanie podczas realizowanych prac. Ze względu na trudności precyzyjnego zdefiniowania pojęcia autentyzmu przyjął on, że w odniesieniu do zabytków autentyzm dotyczy materiału, fachowości wykonania (metod technologicznych), formy, funkcji, a także oddziaływania na otoczenie. Rozważania te podjęła później Bogumiła Rouba⁴ podkreślając znaczenie integralności zabytku jako nieodłącznego elementu wpływającego na ocenę jego autentyzmu. W powszechnym rozumieniu autentyzm zabytku jest utożsamiany przede wszystkim z oryginalną, historyczną substancją materialną i jego historyczną formą.

Autentyzm substancji odnosi się do użytych materiałów, zastosowanych rozwiązań projektowych i wykonawczych. Autentyzm formy jest natomiast ściśle związany z kompozycją, ideą – materia przybiera kształty charakterystyczne dla czasów i miejsca powstania dzieła. Wraz z upływem czasu konieczne były naprawy, odnowienie powierzchni czasem nawet wymiana fragmentów na nowe odpowiednio dopasowane. Forma i wygląd nie ulegały zmianie, a jedynie substancja je kształtująca. W kontekście autentyzmu materiału za najcenniejsze zwykle uważane są warstwy najstarsze. Należy jednak traktować późniejsze uzupełnienia jako równie wartościowe – zgodnie z zapisami Karty Weneckiej są one także świadectwem przeszłości. Materialna struktura zabytku jest tym co w największym stopniu warunkuje pozostałe aspekty oceny zabytku jako autentycznego. Autentyzm idei, czyli nieprzerwane trwanie założeń i celów, którym dzieło miało służyć, jest obecny, gdy nadal kontynuowana jest pierwotna funkcja. Taką szansę mają zazwyczaj tylko obiekty sakralne.

Autentyzmem kontekstu odnosi się do uwarunkowań, które miały w przeszłości wpływ na miejsce oraz na formę powstania zabytku. Ukształtowanie terenu, a także kontekst sąsiedztwa innych obiektów architektonicznych i relacje wynikające z świadomego kształtowania i zagospodarowania przestrzeni nadal są mogą być czytelne mimo wielu zmian, które zachodziły w toku historii.

² J. Brudnicki, *Skreślenie z rejestru zabytków – teoria i praktyka w Polsce ostatnich lat*, *Kurier Konserwatorski*, nr 13, 2016, s. 15.

³ Czerner O., *Wartość autentyzmu w Zabytkach, Ochrona Zabytków*, 1974, nr 3, s. 180–183.

⁴ B. Rouba, *Autentyczność i integralność zabytków, Ochrona Zabytków*, 2008, nr 4, s. 37–57.

Ochrona zabytków wpisanych na Listę UNESCO jest procesem zarządzania zmianami jakie w zabytku zachodzą⁵. Proces ten w każdym elemencie musi uwzględniać główny cel, jakim jest zachowanie wyjątkowej uniwersalnej wartości, a w tym autentyczność materii i formy tych zabytków.⁶

Upływ czasu sprawia, że zabytki ulegają nieuchronnym procesom starzenia i destrukcji. Zachowanie ich dla przyszłych pokoleń, musi więc uwzględniać ingerencje konserwatorskie polegające na poprawie kondycji technicznej, a tam, gdzie to jest konieczne wprowadzanie niezbędnych uzupełnień. Zachowanie autentyczności pierwotnej substancji zabytku jest często dla konserwatorów prawdziwym wyzwaniem. Trudno jest bowiem wyznaczyć a priori dopuszczalny zakres ingerencji. Stopień destrukcji materii, zakres zmian wynikających z dawnych renowacji często ujawniane są dopiero w trakcie realizacji prac. Istotne by ich efektem nie była utrata tych cech, które są nośnikiem autentyczności zabytku. Ochrona dóbr Światowego Dziedzictwa nie ogranicza się więc tylko do konserwacji zachowawczej, lecz są to de facto prace restauratorskie. Warto przeanalizować, jakie zmiany miały miejsce w Kościołach Pokoju wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO.

Kościoły pokoju – kryteria wpisu na Listę Światowego Dziedzictwa

Kościoły Pokoju w Jaworze i Świdnicy to największe drewniane świątynie w Europie. Świątynie zostały wzniesione na podstawie ustaleń zawartych w traktacie westfalskim z 1648 roku. Po przegranej przez luteranów wojnie trzydziestoletniej katolicki cesarz Ferdynand III Habsburg wyraził zgodę na budowę przez nich trzech kościołów w stolicach księstw jaworskiego, głogowskiego i świdnickiego. Przyzwolenie było jednak obwarowane ograniczeniami, które miały zniechęcić do podjęcia trudu. Najistotniejszym warunkiem było użycie nietrwałych materiałów budowlanych (drewna, piasku, gliny, słomy). Budowle usytuowane za miastem na odległość strzału armatniego, nie mogły przypominać kościołów katolickich, w tym posiadać wież i dzwonów. Ponadto musiały zostać ukończone w ciągu roku od chwili rozpoczęcia budowy. Spośród trzech wzniesionych kościołów tylko kościół w Głogowie nie przetrwał spalony w XVIII wieku na skutek uderzenia pioruna.

Kościół Pokoju w Jaworze wzniesiono w latach 1654–1655 według projektu Albrechta von Säbischta w formie trójnawowej bazyliki pokrytej dwuspadowym dachem. Wieża została dobudowana w 1709 roku. Kościół Pokoju w Świdnicy został wzniesiony w roku 1656–57 również przez Albrechta von Saebischa i miejscowego cieślę Andreeasa Kaemper na planie krzyża greckiego. Dość proste w bryłę Kościołów Pokoju powstały w tradycyjnej dla budownictwa śląskiego konstrukcji ryglowo-szachulcowej. Surowa forma zewnątrz skrywa bogate wnętrza z kompletnie zachowanym wystrojem i oryginalnym wyposażeniem (ołtarz, ambona, obrazy czy złocone i polichromowane kartusze herbowe, a także ławki czy stołki). Oprócz znaczenia religijnego wiele elementów wyposażenia jest unikatowymi dziełami sztuki. Są to wysokiej klasy rzeźby i malarstwo o tematyce rodzajowej, portretowej, a nawet pejzażowej (ilustracja barokowych rezydencji fundatorów i darczyńców świątyni).

⁵ Wybrane zagadnienia zarządzania dobrami UNESCO w Polsce, red. B. Szymgin, Warszawa 2015; W. Afelt *Problemy zarządzania miejscem światowego dziedzictwa UNESCO na przykładzie Kościołów Pokoju w Jaworze i Świdnicy, konferencja „40 lat Światowego Dziedzictwa UNESCO w Polsce – dokonania i perspektywy”*, ICOMOS 27–28 kwietnia 2017, Warszawa.

⁶ *World Heritage Committee, Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*, Paris 2015, s. 78–82; *Authenticity in Relation to the World heritage Convention. Workshop in Bergen*, Riksantikvaren (Directorate for Cultural Heritage), Tapir, 1994, 35–64.

1. Kościół Pokoju w Jaworze: A – widok bryły kościoła, B – widok wnętrza.

Szczególnie okoliczności towarzyszące wybudowaniu kościołów w Jaworze i Świdnicy jak i fakt, że do dziś niezmiennie pełnią one funkcję świątyni protestanckich sprawiały, że w 2001 roku zabytki te zostały wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO na podstawie kryteriów 3, 4, 6.⁷ Kościoły Pokoju są świadectwem historycznej tradycji kulturowej odnoszącej się do religijnej tolerancji okresu kontrreformacji (Kryterium 3). Zgoda na wzniesienie świątyń dla protestantów była symbolem zakończenia wieloletniego konfliktu zbrojnego i upamiętnieniem końca wyniszczającej wojny.

Zaprojektowanie i wzniesienie budowli o tak dużych kubaturach z wykorzystaniem konstrukcji szachulcowej wymagało dużego doświadczenia. Kościoły Pokoju są uznawane za przykłady wybitnych typów budowli drewnianych w konstrukcji szkieletowo-regłowej (Kryterium 4). Ograniczenia warunkujące realizację budowli (m. in. Wykorzystanie materiałów o małej trwałości i narzucony krótki czas realizacji), spowodowały konieczność szukania indywidualnych rozwiązań konstrukcyjnych i architektonicznych. Dobry stan budowli po upływie ponad 350 lat najlepiej świadczy o wybitnych umiejętnościach

⁷ Kryteria wg informacji zawartych na stronie Polskiego Komitetu ds. UNESCO: http://www.liga-unesco.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=81&Itemid=105&lang=pl, Data wejścia 22.04.2017

konstrukcyjnych jej twórców. Kościoły Pokoju są też świadectwem zmian jakie miały miejsce w XVII wiecznej Europie. Budowa tych świątyń była odwołaniem się do możliwości pokojowego współistnienia różnych grup religijnych i uznaniem prawa do odrębności kulturowej i religijnej różnych społeczności żyjących obok siebie. Idee i treści wystroju i wyposażenia Kościołów Pokoju, mają do dziś ogromne oddziaływanie (duchowa i religijna moc) które zostały zachowane i są kultywowane do dziś. Tradycja religijna wciąż jest żywa (Kryterium 6) – nadal są to obiekty o funkcji sakralnej mimo, że na skutek zmian geopolitycznych, które nastąpiły po II wojnie światowej obecna społeczność protestancka na Dolnym Śląsku jest stosunkowo niewielka.

Prace konserwatorskie w Kościele Pokoju w Świdnicy

Kościół w Świdnicy był nieprzerwanie użytkowany, mimo niekorzystnych zmian polityczno-narodowych jakie miały miejsce po zakończeniu II wojny światowej, a przede wszystkim zmuszeniu rdzennych mieszkańców do opuszczenia tych terenów. Niemniej już w latach 50. XX wieku konieczne było przeprowadzenie niezbędnych napraw dachu i elementów więźby, które były w katastrofalnym stanie. Przygotowywano wówczas opracowania inwentaryzatorskie dokumentujące stan zachowania i potrzeby konserwatorskie. Ze względu na zły stan techniczny dachu drewniane elementy więźby zostały pod koniec lat 60. zaimpregnowane. Impregnat przyczynił się jednak do powstania poważnych zniszczeń wystroju – ślady zacieków na polichromiach ściennych i obrazach stropowych. W związku z tym w pierwszej kolejności podjęto prace konserwatorskie plafonowych obrazów na stropie.⁸ Skutki zalania wnętrza impregnatem były jednym z problemów, który w późniejszym czasie wymusił by oprócz konserwacji zachowawczej wnętrza przeprowadzać także restaurację, której celem jest usunięcie szpecących śladów nieprawidłowo przeprowadzonych wcześniejszych zabiegów.

W połowie lat 80. XX wieku przygotowano kolejną opinię o stanie zachowania świdnickiego Kościoła Pokoju.⁹ Jednak dopiero od początku lat 90. XX wieku dzięki współpracy polsko-niemieckiej przede wszystkim Niemieckiemu Ośrodkowi Rzemiosła i Konserwacji (Deutsches Zentrum für Handwerk und Denkmalpflege) w Fuldzie i Uniwersytetowi Mikołaja Kopernika w Toruniu możliwe było rozpoczęcie działań, które zaowocowały docenieniem wyjątkowej wartości Kościołów Pokoju i sukcesywna realizacja prac konserwatorskich.¹⁰ Przed wpisem na Listę Światowego Dziedzictwa

⁸ Prace konserwatorskie na terenie województw jeleniogórskiego, legnickiego, wałbrzyskiego, wrocławskiego w latach 1974–1978, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1985, s. 120.

⁹ Z. Wczelnik, *Opinia dotycząca stanu zachowania niektórych elementów budynku kościoła*, ZZG Wydział Ochrony Zabytków, Warszawa 1984.

¹⁰ U. Schaaf, *Problematyka konserwatorska restauracji szkieletu kościoła Pokoju pod wezwaniem Św. Trójcy w Świdnicy – teoria i praktyka*, [w:] *Conservatio est aeterna creatio*, wyd.: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 1999, S. 207–225; Schaaf U., *Kościół Pokoju w Świdnicy. Konstrukcja dachowa i jej restauracja*, *Biuletyn Informacyjny Konserwatorów Dzieł Sztuki*, 2000, nr 4, s. 4–15.

w Kościele Pokoju w Świdnicy wykonano kompleksowe badania, inwentaryzację architektoniczną¹¹. Prace konserwatorskie przy wystroju malarskim i ruchomym wyposażeniu były poprzedzone opracowaniami badawczymi i szczegółowym ustaleniem zakresu ingerencji¹². Były to wzorcowo przygotowane dokumentacje do wszystkich obiektów, wobec których sukcesywnie podejmowano realizowane przez różnych wykonawców prace konserwatorskie (rzeźb, epitafiów polichromowanych i złożonych, obrazów) a także prace zabezpieczające (polichromie ścienne oraz wielkoformatowe malowidła olejne znajdujące się na stropie¹³).

---

¹¹ Wzorowe badania historyczne i restauratorskie oraz opracowania konserwatorskie, opr. przez Deutsche Zentrum. Fulda, 1992; E. Okoń i in., *Inwentaryzacja architektoniczno-konserwatorska, 1992–94; dokumentacje stanu zachowania wyposażenia m. in. Dokumentacja badań konserwatorskich ołtarza, Dokumentacja badań konserwatorskich ambony, Dokumentacja badań konserwatorskich dużego prospektu organowego, Dokumentacja badań konserwatorskich malowideł na stropach naw bocznych i empor oraz ścianach i okładzinach mieczy, Dokumentacja badań konserwatorskich zespołu balustrad empor, Dokumentacja badań konserwatorskich zespołu epitafiów, herbów rodowych i cechowych oraz tablic pamiątkowych*, UMK, 1993, a także *Dokumentacja konserwatorska, Badania i konserwacja całego zbioru krzesel*, UMK, b.d.

¹² E. Kuśnierz, *Dokumentacja konserwatorska, Małe organy restauracji 1990–1991, Charakterystyka prac, 1991; Stan zachowania i program prac konserwatorskich kamiennych epitafiów wokół kościoła, metody badań, podsumowanie, wnioski*, UT, 1994/1; *Badania tynków i wypełnienia ścian konstrukcji szkieletowej*, UMK Toruń 1995; *Program prac konserwatorskich malowideł olejnych na płótnie przymocowanych do stropu*, opr. FULDA, 1996.

¹³ *Dokumentacja prac zabezpieczenia malowideł*, UT, 1995; *Program prac konserwatorskich malowideł olejnych na płótnie przymocowanych do stropu*, FULDA, 1996.

2. Kościół Pokoju w Świdnicy: A – widok bryły kościoła, B – widok wnętrza.

Po wpisaniu Kościoła Pokoju na Listę Światowego Dziedzictwa kontynuowano wcześniejsze prace konserwatorskie jeszcze bardziej dbając, aby każdy element budynku oraz jego wyposażenia został potraktowany z pełnym poszanowaniem zabytkowej materii. Od 2005 roku rozpoczęto prace konserwatorsko-budowlane w przybudówkach przylegających do kościoła¹⁴ oraz całym zespole zabudowy Placu Kościelnego¹⁵. Przeprowadzono modernizację instalacji zapewniających bezpieczeństwo (elektrycznej, przeciwpożarowej, antywłamaniowej), co dało gwarancje właściwego użytkowania. Było to tym bardziej istotne, że Kościół Pokoju poza swoją dotychczasową, pierwotną funkcją stał się atrakcją turystyczną, której popularność była pochodną prestiżu wynikającego z wpisu na Listę UNESCO. Sukcesywnie podejmowano konserwacje bogatego wystroju malarskiego oraz wyposażenia. W 2012 przeprowadzono konserwację ambony¹⁶, a latach 2013–2015 konserwację

¹⁴ *Prace renowacyjne przybudówek od strony zachodniej, południowej, i południowo – wschodniej*, INTEGER, 2005.

¹⁵ *PB – rewaloryzacja zabytkowego zespołu architektonicznego Placu Pokoju i kościoła Pokoju – renowacja Dzwonnicy przy kościele Pokoju – instalacje elektryczne*, P. Machowczyk, 2007; *PW – przebudowy i adaptacji budynku na Placu Pokoju 1*, M. Małachowicz, R. Karnicki, Iwona Misek, 2011;

¹⁶ *Dokumentacja konserwatorska ambony*, R. Wójtowicz, D. Drabik – Wójtowicz, 2012.

ołtarza głównego i części empor¹⁷. Ponadto przy współpracy z UMK w Toruniu poddano konserwacji znaczną część zasobów zabytkowych archiwaliów i starodruków stanowiących jedno z największych zbiorów luteranckich w Polsce.

Prace konserwatorskie w Kościele Pokoju w Jaworze

Po II wojnie światowej kościół w Jaworze podobnie jak wiele innych kościołów poprotestanckich na terenie Ziemi Odzyskanych nie był użytkowany, spowodowało jego stopniowe niszczenie. Na początku lat 60. XX wieku doceniano jego wartość historyczną i artystyczną, i dostrzegano konieczność zabezpieczenia kościoła i jego remontu.¹⁸ Działania te doprowadziły podobnie jak w Kościele Pokoju w Świdnicy do zaimpregnowania elementów konstrukcyjnych i dachów preparatem, który przeciekał do wnętrza i spowodował zalanie wszystkich polichromii i wyposażenia (ścian, empor, ołtarza i itd.). W latach 70. XX wieku jako przygotowanie do ponownego remontu, wykonano studium historyczno-architektoniczne, badania architektoniczne, szczegółową inwentaryzację stanu technicznego konstrukcji kościoła oraz badania mykologiczne.¹⁹

Przed wpisem na listę UNESCO działania konserwatorskie w Kościele Pokoju były prowadzone przede wszystkim wobec konstrukcji, która w latach 90. XX wieku groziła zawaleniem i wymagała wzmocnienia.²⁰ Wykonano technologiczne całego wystroju kościoła: polichromii ściennych, dekoracji lica empor oraz ruchomego wyposażenia (ołtarza i ambony) i w niewielkim zakresie zrealizowano najniezbędniejsze prace przy dekoracji empor. Zasadnicze badania i prace konserwatorskie miały miejsce jednak dopiero po 2000 roku. Uporzędkowano także teren wokół kościoła, m. in. wykonano ekspozycję zabytkowych płyt nagrobnych pochodzących ze przykościelnego cmentarza zlikwidowanego w połowie lat 70. XX wieku. W kościele w Jaworze także okazało się konieczne usuwanie skutków zalania wnętrza impregnatem do drewna. Najpierw w 2001 roku przygotowano program prac do polichromii ściennych oraz kolorystyki elewacji. W latach 2003 wykonano konserwację kilku płyt epitafijnych. W 2002 roku wykonano konserwację polichromii ściennych oraz wyposażenia ruchomego w Hali Chrztów²¹, która obecnie ze względów praktycznych sezonowo jest wykorzystywana jako sala do odprawiania nabożeństw. W 2005 roku w ramach przygotowania do uroczystości jubileuszu 350-lecia

¹⁷ *Dokumentacja konserwatorska powykonawcza – ołtarz główny, I etap*, R. Wójtowicz, D. Drabik-Wójtowicz, 2013; *Dokumentacja prac konserwatorskich przy XVIII-wiecznym ołtarzu wraz z licem empory wschodniej – etap II*, R. Wójtowicz, D. Drabik-Wójtowicz 2014; *Dokumentacja konserwatorska prac przy XVIII-wiecznym ołtarzu wraz z licem empory wschodniej, Etap III*, R. Wójtowicz, D. Drabik-Wójtowicz \, 2015.

¹⁸ Banaś P., *Kościół poewangelickie na terenie woj. Wrocławskiego. Stan zachowania. Problemy konserwatorskie, Ochrona Zabytków* 1966, z. 4, s. 23–31.

¹⁹ *Prace konserwatorskie na terenie województw jeleniogórskiego, legnickiego, wałbrzyskiego, wrocławskiego w latach 1974–1978*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1985, s. 65–66.

²⁰ Wojdon S., Wojdon M., *Opinia o stanie technicznym konstrukcji i wytyczne dotyczące remontu zabezpieczającego konstrukcję Kościoła Pokoju w Jaworze*, Legnica, 1991, Kruczek I., *Uzupełnienie do opracowania z maja 2000 r. w sprawie wzmocnienia słupów nawy głównej*, 2001.

²¹ Kościów A., *Program prac konserwatorskich wnętrza Hali Chrztów w Kościele Pokoju w Jaworze*, 2001; Kościów A., *Dokumentacja prac konserwatorskich malowideł na stropie w Hali Chrztów Kościoła Pokoju w Jaworze*, 2002; Kościów A., *Dokumentacja prac konserwatorskich konfesjonatu w Hali Chrztów Kościoła Pokoju w Jaworze*, 2002.

istnienia kościoła zrealizowano konserwację barokowego ołtarza głównego (z 1670 r.) oraz ambony.²² Od 2008 roku rozpoczęły się prace nad konserwacją bogato zdobionych empor oraz łóż.²³ Prace dzielone są na etapy i wciąż trwają, ze względu na fakt, że praktycznie wszystkie powierzchnie są malowane, a ich stan jest bardzo zły. Są to dziesiątki obrazów (na deskach i na płótnie), w polichromowanych i pozłacanych obramieniach, które muszą być traktowane z ogromną pieczołowitością, gdyż każdy z nich jest dziełem sztuki. W latach 2001–2005 wykonano także konserwację organów²⁴. W 2013 roku przeprowadzono konserwację witraży w prezbiterium kościoła.²⁵

Podsumowanie

Kościoły Pokoju w Jaworze i Świdnicy są wyjątkowymi budowlami, zarówno pod względem konstrukcyjno-architektonicznym jak i ze względu na zachowany w nich spójny wystrój mimo historycznych przekształceń wynikających z potrzeb użytkowych (jak dobudowa dwóch dodatkowych empor w Jaworze, czy liczne przybudówki w Świdnicy), a także prowadzonych już od połowy XIX wieku prac restauratorskich. Wszystkie prace o charakterze remontowym polegały na odtwarzaniu zużytych elementów konstrukcyjnych zgodnie z ich wcześniejszym kształtem. Także odnawianie polichromii polegało na ich poprawianiu po formie zniszczonego oryginału. Najtrudniejszy w historii obu Kościołów Pokoju był okres powojenny, gdy nastąpiło drastyczne zmniejszenie liczebności parafii, czego skutkiem było wieloletnie zaniedbanie i nie zawsze dobrze prowadzone prace zabezpieczające i remontowe. Przełomowe dla ochrony Kościołów Pokoju jako zabytków było dopiero przygotowanie wniosku a następnie ich wpisanie na listę Światowego Dziedzictwa. Szansa ta została wykorzystana i zagwarantowała, że wszystkie realizowane prace są wzorcowo.

Analizując działania konserwatorskie przeprowadzone w ostatnich latach w kościołach Pokoju w Jaworze oraz w Świdnicy można dostrzec dbałość o zachowanie ich autentyzmu. Wszystkie prace są poprzedzone szczegółowymi badaniami technologicznymi i oceną stanu zachowania, a następnie formułowaniem wniosków konserwatorskich i opracowaniem szczegółowych programów prac. Gwarantuje to prawidłowy przebieg prac i uzyskanie efektów prac wykonawczych na najwyższym poziomie. Dzięki temu zarówno architekturę Kościołów Pokoju jak i ich wystrój można ocenić jako autentyczne świadectwo przeszłości. Ochrona substancji zabytkowej realizowana poprzez prace konserwatorskie sprawia, że każdy z elementów z osobna jak również jako całość odzwierciedlają sztukę dawnych twórców. Substancja zabytku jest nośnikiem prawdy nie tylko o historycznej formie i dawnym wyglądzie, ale także wartości niematerialnych, które przyświecały fundatorom tych dzieł i stanowiły ważny element przekazu religijnego dla wiernych. Zachowane otoczenie kościołów

²² Kościół A., *Dokumentacja prac konserwatorskich ołtarza głównego z 1672 r. z Kościoła Pokoju pw. Ducha Świętego w Jaworze*, 2005; Kościół A., *Dokumentacja prac konserwatorskich ambony z 1670 r. z Kościoła Pokoju pw. Ducha Świętego w Jaworze*, 2005.

²³ Korpala M., *Prace konserwatorskie lica empor w Kościele Pokoju w Jaworze*, 2008; Owsiany Kr., Fejzer A., *Dokumentacja prac konserwatorskich i restauratorskich polichromii stropu i ścian w apsydzie kościoła pokoju w Jaworze*, 2013; Owsiany K., *Dokumentacja konserwatorska: Dokumentacja prac konserwatorskich i restauratorskich „Loże rodzin von Hochberg i von Schweinitz” z kościoła Pokoju w Jaworze-drewniane elementy architektoniczne i obrazy olejne na płótnie*. 2013.

²⁴ Daenhardt K., *Dokumentacja konserwatorska prac przy organach w Kościele Pokoju w Jaworze*, 2001.

²⁵ Oleszczuk S., Michałek A., Szyszkowski P., Balcerzak F., Biały G., *Dokumentacja konserwatorska: Dokumentacja konserwacji zabytkowych witraży okien absydy kościoła Pokoju p.w. św. Ducha w Jaworze*, 2013.

(w Świdnicy zachowały się wszystkie budynki zespołu kościelnego oraz przykościelny cmentarz).

Kościół Pokoju należy traktować nie tylko jako miejsca sakralne czy zabytki o niezaprzeczalnej wartości artystycznej i konstrukcyjno-architektonicznej. Dla XVII wiecznej Europy były one symbolem tolerancji i porozumienia kończącego wieloletni okres wojen. Podobnie dziś Kościół w Świdnicy jest także symbolicznym miejscem współczesnego pojednania między Polską i Niemcami. W 1989 roku miało tam miejsce spotkanie premiera Tadeusza Mazowiecki i kanclerza Niemiec Helmuta Kohl, a w 2014 roku spotkanie kanclerz Niemiec Angeli Merkel i premier Polski Ewy Kopacz.²⁶

---

²⁶ <http://kosciolpokoju.pl/historia/>, data wejścia 10.04.2017.